

РИЗИКИ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ УКРАЇНИ

RISKS IN THE SYSTEM OF FINANCIAL SECURITY OF BANKS OF UKRAINE

УДК 336.71

Щербатих Д.В.

к.е.н., доцент кафедри економіки, фінансів, обліку і аудиту
«Європейський університет»
Черкаська філія

Шпильовий Б.В.

старший викладач кафедри економіки, фінансів, обліку і аудиту
«Європейський університет»
Черкаська філія

У статті розглянуто ризики, що впливають на стан фінансової безпеки банків України. Охарактеризовано основні наслідки ризиків у системі фінансової безпеки банків України. Подано першочергові заходи забезпечення належного рівня фінансової безпеки банків України.

Ключові слова: фінансова безпека, банківська система, ризики, наслідки, ліквідність, прибутковість, достатність капіталу.

В статье рассмотрены риски, влияющие на состояние финансовой безопасности банков Украины. Охарактеризованы основные последствия рисков в системе финансовой безопасности банков Украины. Поданы первоочередные меры обеспечения надле-

жащего уровня финансовой безопасности банков Украины.

Ключевые слова: финансовая безопасность, банковская система, риски, последствия, ликвидность, доходность, достатность капитала.

The article examines the risks that affect the state of financial security of Ukrainian banks. The main consequences of risks in the financial safety of Ukrainian banks are described. Priority measures are put in place to ensure an adequate level of financial security for Ukrainian banks.

Key words: financial security, banking system, risks, consequences, liquidity, profitability, capital adequacy.

Постановка проблеми. У 2014 році на тлі погіршення ділової активності, стану депозитного ринку, зниження курсу гривні, що спровокували падіння платіжної дисципліни позичальників, якості кредитного портфеля, погіршення ліквідності, нарощення збитків багатьох банків, що вкрай негативно позначилося на фінансовій стійкості банківської системи України загалом, держава в особі НБУ була змушена розпочати давно назрілий процес санації вітчизняної банківської системи, що практично не мав альтернативи в умовах, котрі склалися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ризиків у системі фінансово-економічної безпеки банків України присвячені праці таких вчених як Д. Гладких, О. Власюк, В. Коваленко, С. Швець, Л. Шемаєва В. Горбуліна.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення ризиків, їх наслідків та впровадження заходів щодо забезпечення належного рівня фінансової безпеки банків України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2014-2016 роках в Україні відбулася системна банківська криза, яка призвела до низки суспільних втрат. Найбільші серед них – прямі витрати держави на реструктуризацію банківського сектора. Кошти пішли на докапіталізацію Приватбанку та інших державних банків, фінансування ФГВФО для виплат вкладникам збанкрутілих фінустанов. Також було втрачено значні обсяги кредитів рефінансування, отриманих банками від НБУ.

Але передумови виникнення та накопичення критичної маси проблем у банківській системі були значно глибшими: непрозорість власності абсолютної більшості установ, низька якість або відверта недостовірність звітності та аудиторських висновків [1], ризикована кредитна політика, безвідповідальне залучення депозитів населення за завищеними процентними ставками та розширення мережі відділень у боротьбі за частку ринку,

недостатня капіталізація значної кількості банків – саме ці чинники, посилені військовими діями на сході країні і обумовили банківську кризу в Україні.

У порівнянні з банківськими кризами в інших країнах прямі фіскальні витрати України на подолання наслідків кризи є помірними (14% ВВП). Загальна вартість кризи, з урахуванням прямих втрат приватного сектора – близько 38% ВВП. Значна частина втрат, визнаних протягом 2014-2017 років, виникла ще у попередніх періодах, проте, через різні обставини не відображалася банками своєчасно [2].

Характеристику системи фінансової безпеки банків України здійснимо за допомогою групи параметрів, які дозволяють охарактеризувати рівень сформованості та дієвості системи фінансової безпеки банків країни за ступенем їх захищеності та реагування на зовнішні та внутрішні ризики.

За розрахунками НБУ [3], карта ризиків, що впливають на стан фінансової безпеки банків України, має наступний вигляд (рис. 1).

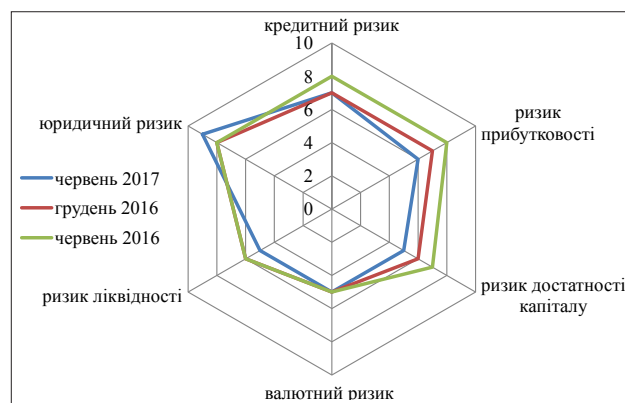

Рис. 1. Карта ризиків, що впливають на стан фінансової безпеки банків України*

*складено автором за розрахунками НБУ [2-3]

Як видно з рисунка, для фінансової безпеки банків України НБУ виділяє шість основних ризиків:

1) кредитний ризик, який відображає перспективи зміни рівня негативно класифікованих кредитів у портфелях банків та необхідність додаткового формування резервів під такі кредити. На початок 2016 року рівень негативно класифікованих кредитів зріс до найвищих історичних значень і значною мірою залишається обумовленим запізнілим визнанням банками таких кредитів. Починаючи з 2016 року, цей ризик почав повільно зменшуватися. Населення й бізнес поступово відновлюють платоспроможність, що дає змогу видавати нові кредити з низьким ризиком неповернення. Проте, реструктуризація наявних непрацюючих кредитів проходить повільно, унаслідок чого ризики зберігаються (рис. 2).

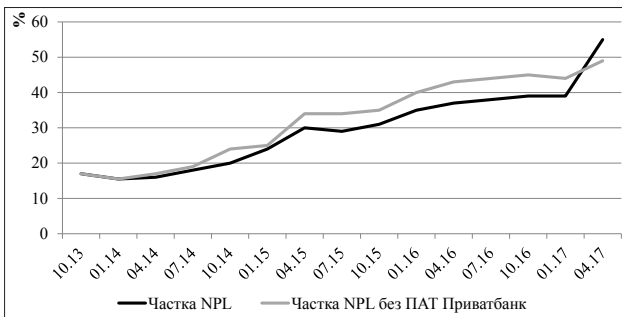

Рис. 2. Динаміка частки непрацюючих кредитів банків України

*складено автором за [2-3]

З початку 2017 року банківська система перейшла на нові правила оцінки розміру кредитного ризику та визнання непрацюючих активів, зокрема, кредитів. Тепер українська практика максимально наближена до міжнародної. Банки відобразили реальну якість кредитного портфеля та активів. На 01.05.2017 р. частка непрацюючих кредитів (NPL) становила близько 57%. Висока частка непрацюючих кредитів є баластом для балансів банків і одним із ключових системних ризиків сектору, що серед іншого стримує відновлення кредитування. До зростання цього показника порівняно з кінцем 2016 року призвели такі фактори: визнання Приватбанком реальної якості кредитів після націоналізації (вплив +15.1 в. п.); зміна методології визначення непрацюючих кредитів (+3.6 в. п.); виключення позабалансових активів із розрахунку (+7.4 в. п.).

Протягом перших чотирьох місяців 2017 року частка непрацюючих кредитів змінювалася в межах 1,5 в. п. Це свідчить про стабілізацію якості кредитного портфеля. Обслуговування більшості цих кредитів уже ніколи не буде відновлено, тому їх доцільно повністю зарезервувати та списати. Для цього необхідно внести зміни в законодавство, щоб усунути негативні податкові наслідки для банків. Фінустановам слід активніше реструктурувати кредити добросовісним позичальникам, фінансовий стан яких відновлюється. Банки мають вико-

ристовувати інститут фінансової реструктуризації, який повноцінно запрацював у березні 2017 року. Історичні дані за частками NPL, що їх оприлюднював НБУ раніше, враховували балансові й позабалансові активи. Великі обсяги відкличних зобов'язань з кредитування зазвичай потрапляли до найвищих категорій якості, тому суттєво занижували частку NPL. Надалі цей ключовий показник враховуватиме лише балансові показники.

З 01.01.2016 діють нові правила розрахунку регулятивного капіталу. Відповідно до них, якщо оцінена сума кредитного ризику (наразі визначеного за правилами Постанови № 351) перевищує сформовані за правилами МСФЗ сукупні резерви на покриття збитків за активними операціями, то різниця (непокритий кредитний ризик) зменшує регулятивний капітал. По-суті, поняття «обсяг кредитного ризику» є еквівалентом пруденційних резервів, що їх розраховують на основі визначених НБУ правил. Таке правило ґрунтується на принципі 18 «Проблемні активи, відрахування та резерви» Основних принципів ефективного банківського нагляду Базельського комітету. Принцип передбачає, що наглядовий орган має переконатися, що створені банками резерви за МСФЗ є достатніми з точки зору банківського нагляду та повністю відповідають очікуваному збиткам. В іншому випадку регулятор має вимагати підвищити відрахування до резервів або скоригувати капітал.

Для оцінювання кредитного ризику юридичної особи застосовують єдину для всіх банків скорингову модель, яка визначає фінансовий клас позичальника (з 1-го по 9-й). Додатково встановлено ознаки високого кредитного ризику, враховуючи які банк зобов'язаний віднести позичальника до 8-го класу, навіть якщо за результатами розрахунку скорингової моделі позичальник має кращий клас (від 1 до 7). Крім цього, Постанова № 351 визначає фактори, які свідчать про неможливість позичальника виконати свої зобов'язання перед банком. Якщо такі фактори з'являються, то банк зобов'язаний визнати дефолт позичальника. Усі дефолтні корпоративні кредити отримують 10-й фінансовий клас.

Надана банками інформація свідчить, що розподіл кредитного портфеля юридичних осіб за фінансовими класами близький до нормального. На це очікував регулятор під час розробки скорингової моделі.

Найбільша частка (29%) кредитів, оцінених з використанням скорингової моделі, припадає на 4 клас, що відповідає імовірності дефолту від 4% до 6%. Високу частку кредитів з 8-м фінансовим класом визначили певні ознаки високого кредитного ризику. Найвагоміший фактор – одночасне перевищення допустимих меж співвідношеннями боргу до чистого доходу (більше 2.5) та боргу до EBITDA (більше 7). Цей фактор пояснює майже

60% кредитної заборгованості у 8-му класі. Аналіз непрацюючих кредитів (10 фінансовий клас, вірогідність дефолту 100%) показує, що значна їх частка залежить від факторів дефолту, які не пов'язані з прострочкою (понад 90 днів).

2) ризик достатності капіталу передбачає оцінку можливості виконання банками вимог регулятора щодо достатності капіталу. Націоналізація Приватбанку дозволила зберегти кошти понад 20 мільйонів його клієнтів та мінімізувати ризики для фінансової стабільності, які створювала суттєва недостача капіталу цього системно важливого банку. Як наслідок, змінилася структура банківського сектору: частка державних банків у чистих активах збільшилася до 51,3% (з 28,1% на початок звітного року), а за депозитами населення – майже утричі – до 59,5%. Також зросла концентрація у секторі: питома вага 20 найбільших банків у чистих активах на кінець року становила 89,4% порівняно з 86,4% на 01.01.2016, 5 найбільших банків – 56,1% [4].

Хоча ризик достатності капіталу знизився завдяки націоналізації та докапіталізації Приватбанку, а Ощадбанк та Укресімбанк також отримали додатковий капітал від уряду, ризик достатності капіталу залишається високим через суттєві втрати банків від погіршення якості активів, хоча і наявні тенденції його поступового зменшення, оскільки більшість великих банків уже повністю або частково залучили капітал. Водночас слід зазначити, що, не зважаючи на те, що сьогодні в банківському секторі працюють лише 17 банків з іноземним капіталом [5], банки з капіталом українського походження поступово втрачають домінуючу позицію, натомість зростає питома вага банківських установ з іноземним капіталом, зокрема, російським капіталом державного походження. Частка присутності іноземного капіталу в українській банківській системі зросла з 34,0% станом на 01.01.2014 р. до 56,0% на 01.01.2017 р. [6].

Капіталізація банківської системи поступово відновлюється, проте, темпи відновлення капіталізації банків є недостатніми, адже не покривають зменшення власного та регулятивного капіталу банківської системи, що відбулося у 2014-2015 рр. (загалом за два минулі роки власний капітал банківської системи України зменшився на 89 млрд грн, або на 46%, зі 193 млрд грн до 104 млрд грн; регулятивний капітал скоротився на 74 млрд грн, або на 36%, з 205 млрд грн до 131 млрд грн) [6]. Недостатні темпи відновлення капіталізації банківської системи України призводять до погіршення фінансової стійкості як окремих банків, так і банківської системи в цілому.

3) ризик ліквідності як здатність банків повною мірою та вчасно виконувати свої зобов'язання перед вкладниками та кредиторами за досліджуваний період продовжував знижуватися завдяки

тому, що з грудня 2015 року продовжується вплив депозитів населення та суб'єктів господарювання до банківського сектора. Достатній рівень ліквідності дозволяє банкам надалі знижувати відсоткові ставки за депозитами. Ризик ліквідності суттєво зменшився і надалі зменшуватиметься, оскільки продовжується відновлення депозитної бази. Водночас ліквідність банків усе ще розподілена нерівномірно.

Націоналізація Приватбанку вирішила системну проблему, проте, створила довгостроковий виклик, бо частка держави у банківському секторі сягнула 56% за чистими активами та 62% за депозитами населення. За останній рік поступ у реформуванні державних банків практично відсутній, а стратегічні засади, затверджені урядом, не виконуються. Операційна ефективність державних банків є вкрай низькою, дедалі більшу частину процентного доходу складають купонні платежі за ОВДП, якість кредитних рішень сумнівна, а чіткі бізнес-моделі до цього часу не розроблено. Відтак, ключовим у реформуванні держбанків стає ухвалення закону, який запровадить незалежні наглядові ради та виведе банки зі сфери впливу політичних інтересів.

4) валютний ризик – ризик впливу тенденцій валютного ринку на фінансовий результат залишається помірним, адже більшість негативних наслідків девальвації гривні у кризовий період уже реалізовано. Водночас рівень доларизації активів та пасивів банків є високим. Його зростання є результатом переоцінки балансів на тлі зниження курсу національної грошової одиниці.

Якщо станом на 01.01.2014 р. загальна сума кредитного портфеля банківської системи в іноземній валюті складала близько 38 млрд дол. США [6], а рівень доларизації кредитів разом за банківською системою дорівнював 34%, то станом на 01.10.2016 р. кредитний портфель в іноземній валюті скоротився до 20 млрд дол. США, проте, рівень доларизації кредитів разом за банківською системою за рахунок зміни валютного курсу зріс до 54%. Відповідно загальний обсяг депозитів в іноземній валюті, залучених у банківську систему станом на 01.01.2014 р. складав близько 30 млрд дол. США, станом на 01.10.2016 р. він скоротився до 13,5 млрд дол. США, проте, рівень доларизації депозитів разом по банківській системі за рахунок зміни валютного курсу зріс до 47% [6]. Це створює потенційні ризики для фінустанов та позичальників у разі девальвації. Валютний ризик суттєво зменшився завдяки відновленню цін на світових сировинних ринках і зменшенню коливань обмінного курсу гривні.

5) ризик прибутковості як спроможність банків генерувати чистий прибуток суттєво зменшився завдяки зростанню операційних доходів банків та суттєвому зниженню відрахувань до резервів. Позитивним є той факт, що приватний банків-

ський сектор спрацював з прибутком у I півріччі 2017 року [6], проте, існують значні ризики прибутковості для державних банків. Існує висока вірогідність того, що сектор залишатиметься збитковим, оскільки банки і надалі здійснюватимуть значні відрахування в резерви за активними операціями. Зростання чистих процентних доходів стримуватиметься погіршенням якості кредитного портфеля.

б) юридичний ризик як можливість банків ефективно використовувати юридичні інструменти для захисту власних інтересів за останні півроку збільшився через низку суперечливих судових рішень стосовно банків-банкрутів. Покращення законодавства незначні. Більшість необхідних для розвитку фінансового сектору законів залишаються без розгляду. Юридичний ризик найбільше перешкоджає банкам відновлювати кредитування.

Слід зазначити, що дії регулятора з підвищення рівня фінансової безпеки банківської системи у 2016 році є значними. Для поліпшення нагляду за банками, розпочавши активно використовувати інструменти банківського нагляду на основі оцінки ризиків (risk-based approach) [4]. Це дало змогу посилити якість і глибину аналізу банківської діяльності, щоб краще розуміти ситуацію в банках та у разі потреби бути здатним застосувати швидкі коригуючі заходи.

У 2016 році безвиїзний нагляд продовжував використовувати систему раннього реагування (Early Warning System – EWS). Ця система дає змогу завчасно визначати банки, які потребують більш прискіпливого моніторингу та впровадження наглядових дій, спрямованих на виправлення негативних тенденцій у діяльності банків. Зокрема, прийнято рішення про реорганізацію наглядового процесу відповідно до рекомендацій Європейської банківської наглядової організації (European Banking Authority – EBA). Відповідно до EBA належний процес наглядових перевірок та оцінок (Supervisory review and evaluation process – SREP) складається з таких елементів: категоризація банків за їх значимістю та ризиковістю; моніторинг ключових показників банків; аналіз бізнес-моделі; оцінка систем корпоративного управління та внутрішнього контролю; оцінка ризиків, які загрожують капіталу; оцінка ризиків, які загрожують ліквідності та фондуванню; оцінка достатності власних коштів банку; оцінка достатності ліквідності банку; загальна оцінка SREP; наглядові заходи.

У 2016 році Національний банк провів категоризацію банків за їх важливістю для банківської системи та здійснив оцінку їх бізнес-моделей. Ключові елементи нового підходу SREP Національний банк України планує впровадити з середини 2018 року. Регулювання та нагляд за банками Посилення банківського нагляду і регулювання. У 2016 році Національний банк впровадив такі нові напрями у нагляді:

– почав уперше використовувати в тестовому режимі такі елементи SREP, як категоризація банків і групування банків за бізнес-моделями;

– розпочав розроблення принципово нового формату наглядової звітності, що базується на форматі «Єдиний звіт про результати діяльності банків» (The Uniform Bank Performance Report – UBPR). Єдиний звіт є аналітичним інструментом, створеним для банківського нагляду та експертизи. Він дає змогу краще зрозуміти адекватність надходжень, ліквідності і капіталу банку та якість управління активами і пасивами;

– організував Школу банківського нагляду та інтенсивне крос-функціональне навчання наглядовців у Школі;

– оптимізував підготовку аналітичної та наглядової звітності, зокрема, поліпшив наглядову аналітику, упровадивши щомісячну та щоквартальну управлінську звітність щодо стану банківського сектору;

– продовжив практику регулярного діалогу з учасниками банківського сектору із роз'яснення змін у нормативно-правових актах щодо нагляду;

– удосконалив рейтингову систему оцінки банків за результатами інспекційної перевірки CAMELS, доповнивши компонентом «О» та актуалізувавши критерії оцінок.

Прийняттям Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 30.06.2016 № 351 завершилася робота над новим підходом до оцінки кредитних ризиків банків.

Новий підхід відповідає світовим стандартам і ґрунтується на Базельських принципах банківського нагляду. Зокрема, сумісний із стандартом МСФЗ 9 (Фінансові інструменти), який також вимагає оцінки очікуваних збитків за фінансовими інструментами та буде впроваджено на міжнародному рівні із 01.01.2018. Зміна підходу до оцінки кредитних ризиків спрямована на забезпечення повної і своєчасної оцінки банками величини кредитного ризику, що сприятиме коректному розрахунку їх капіталу та, у кінцевому результаті, посилить фінансову стійкість банківського сектору. Положення розроблялося понад рік разом із банківською спільнотою, із залученням експертів Міжнародного валютного фонду, Світового банку, міжнародної компанії Oliver Wyman, USAID.

Важливою особливістю нового підходу є поєднання чітких деталізованих правил та загальних принципів оцінки кредитного ризику, що передбачає можливість використання обґрунтованого судження як банку, так і регулятора. У результаті банки не зможуть не визнавати низьку якість активів, посилаючись на формальні правила. Для розрахунку величини очікуваних збитків положенням передбачено застосування рекомендованої Базельським комітетом з банківського нагляду формули, яка

використовує три компоненти: імовірність дефолту боржника (PD – probability of default), рівень втрат у разі дефолту (LGD – loss given default) та борг за активом (EAD – exposure at default). Підходи, передбачені положенням, урахують висновки Національного банку про практику оцінки банками кредитних ризиків, зроблені, у тому числі за результатами діагностичного обстеження банків.

Враховуючи все зазначене вище, першочерговими заходами забезпечення належного рівня фінансової безпеки банків України мають бути наступні:

1) відновлення прибуткової діяльності та рекапіталізація банківської системи;

2) забезпечення монетарного суверенітету банківської системи України шляхом поступового зниження частки банків з капіталом іноземного походження у статутному капіталі банків до безпечного рівня нижче 40%;

3) відновлення депозитного ринку та активізація кредитної діяльності банків;

4) забезпечення збалансованої валютної структури банківських кредитів і депозитів;

5) забезпечення стабільності національної грошової одиниці як умова посткризового відновлення банківської системи України;

6) реалізація комплексу дій з підвищення прозорості відносин та захищеності сторін у ланцюжку «акціонер-менеджмент-клієнт»;

7) посилення захисту прав позичальників, кредиторів та інвесторів.

Висновки з проведеного дослідження. Комплексне впровадження заходів щодо забезпечення належного рівня фінансової безпеки банків України має підвищити рівень фінансової безпеки банків України, попередити розгортання ризиків банківській системі та сприяти її посткризовому відновленню.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гладких Д. М. Стабілізація банківської системи шляхом підвищення довіри до бан-

ків та забезпечення прозорості діяльності НБУ / Д. М. Гладких / Відділ фінансової безпеки – № 66, Серія «Економіка» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.

2. Звіт про фінансову стабільність. – Випуск 3 – Червень 2017. – К.: НБУ – 59 с.

3. Звіт про фінансову стабільність. – Випуск 2 – Грудень 2016. – К.: НБУ – 66 с.

4. Річні звіти Національного банку України за 2002-2016 роки: Річна звітність НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>.

5. Основні показники діяльності банків України / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>.

6. Показники банківської системи. Кількість структурних підрозділів банків / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>.

REFERENCES:

1. Hladkykh D. M. (2015) "Stabilization of the banking system by increasing confidence in banks and ensuring the transparency of the activities of the NBU", The Department of financial security, Series «Economics», [Online], vol. 66, available at: <http://www.niss.gov.ua> (Accessed 4 August 2015).

2. The national Institute for strategic studies (2016), "The financial stability report", available at: <http://www.bank.gov.ua> (Accessed 1 December 2016).

3. The national Institute for strategic studies (2017), "The financial stability report", available at: <http://www.bank.gov.ua> (Accessed 1 June 2017).

4. The national Institute for strategic studies (2017), "Annual reports of the National Bank for 2002-2016 years: the Annual accounts of the NBU", available at: <http://www.bank.gov.ua> (Accessed 25 March 2017).

5. The national Institute for strategic studies (2017), "Annual reports of the National Bank for 2002-2016 years: the Annual accounts of the NBU", available at: <http://www.bank.gov.ua> (Accessed 01 February 2017).

6. The national Institute for strategic studies (2017), "Indicators of the banking system. The number of structural units of banks", available at: <http://www.bank.gov.ua> (Accessed 5 October 2017).

Shcherbatykh D.V.

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Economics, Finance,
Accounting and Audit
Cherkasy branch

Private Higher Educational Establishment “European University”

Shpylovyi B.V.

Senior Instructor at Department of Economics,
Finance, Accounting and Audit
Cherkasy branch

Private Higher Educational Establishment “European University”

RISKS IN THE SYSTEM OF FINANCIAL SECURITY OF BANKS OF UKRAINE

In 2014-2016 in Ukraine, a systemic banking crisis took place, which led to a number of social losses. The largest loss among them is direct government spending for the restructuring of the banking sector.

But, the prerequisites for the emergence and accumulation of a critical mass of problems in the banking system were much deeper: the lack of transparency in the ownership of the absolute majority of institutions, the decline in the payment discipline of borrowers, the quality of the loan portfolio, the deterioration of liquidity, the build-up of losses of many banks, poor quality or overt accuracy of reporting and audit conclusions, risky credit policy, irresponsible attraction of deposits of the population at inflated interest rates and expansion of the network of departments in the struggle for a part of the market, insufficient capitalization of a significant number of banks – these factors, reinforced by military operations in the east of the country, led to the banking crisis in Ukraine.

Therefore, the aim of the study is to summarize the risks and their consequences in the financial safety system of Ukrainian banks.

The comprehensive implementation of the proposed measures to ensure the proper level of financial security of Ukrainian banks should increase the level of financial security of Ukrainian banks, prevent the deployment of risks of the banking system, and contribute to its post-crisis recovery.